

Creatio continua

A helyi közösségek szerepe a társadalmi integrációs folyamatokban

A hátrányos helyzetű közösségek társadalmi integrációja kiemelt jelentőségű cél a politikai nemzet számára, hiszen a különböző okokból kirekesztett csoportok tagjai folyamatos megkülönböztetést szenvednek el, amely az egyéni sérelmek és az életútban bekövetkező törések mellett súlyos társadalmi és gazdasági károkat is okozhat. Ezek a problémák történelmi okok miatt legnagyobb arányban a hazánkban élő roma nemzetiség tagjait érintik. A rendszerváltás óta eltelt csaknem három évtizedben azonban nem született olyan koherens és hosszú távon is működőképes integrációs program, amely a hátrányokat érdemben csökkenteni tudná.

Az „államilag vezérelt” integrációs célú közösségfejlesztés megbukni látszik, a helyi kezdeményezések azonban egyre látványosabb sikereket értek el az elmúlt évtizedben. Ezek a közösségek organizmusként alakulnak és működnek: a helyi adottságokra építve és izoláltan, de a külvilágra reflektálva, rugalmasan alkalmazkodva az újabb és újabb kihívásokhoz.

A tanulmány kísérletet tesz arra, hogy bemutassa a gyakran perifériára szorult, kilátástalan életet élő – elsősorban roma – résztvevők összefogásának, csoporttá szervezésének folyamatát és dinamikáját, valamint azok absztrakt „hatékonysági tényezőit”, holisztikusan elemezve a jelenség mentálhigiénés, szociálpszichológiai és szervezetfejlesztési vonatkozásait.

Kulcsszavak: mentálhigiéne, szociálpszichológia, romaintegráció, közösségfejlesztés, szolidaritás, reziliencia.

SZÜNTELEN TEREMTÉS

A hátrányos helyzetű közösségek társadalmi integrációja kiemelt jelentőségű cél a politikai nemzet számára, hiszen a különböző okokból kirekesztett csoportok tagjai folyamatos megkülönböztetést szenvednek el, amely az egyéni sérelmek és az életútban bekövetkező törések mellett társadalmi és gazdasági károkat is okozhat a produktivitási szint csökkenésével, illetve a kreatív képességek kibontakoztatásának akadályozásával. Fontos körülmény, hogy a perifériára szoruló csoportok tagjaival szemben megnyilvánuló ellenszenv – adott esetben kifejezett gyűlölet – a rendszerbe kódolt pusztító hatású tényező, amely a gazdasági krízishelyzetekben fokozatosan eszkalálódik.

Magyarországon napjainkban minden negyedik ember, azaz 2,53 millió polgártársunk – a népesség 26,3 százaléka – a szegénységi küszöb alatt él, közülük 1,2 millióan mélyszegénységben.¹ A szegénységi kockázatok különösen sújtják a gyermekeket és a hátrányos helyzetű térségekben élőket. A körülbelül hétszázezer fős roma közösség tagjainak többsége,

¹ EUROSTAT: *People at Risk of Poverty or Social Exclusion: t2020_50*, 2017: ec.europa.eu

mintegy ötszázezer fő ehhez az utóbbi csoporthoz tartozik, ezért hazánkban a romák felzárkóztatását célzó politikát nem lehet elválasztani a szegénység elleni általános küzdelemtől, a társadalmi és a gazdasági versenyképesség javításától.

A rendszerváltás óta eltelt két évtizedben valamennyi kormányzat kísérletet tett egy koherens és hosszú távon is működőképes integrációs program megalkotására, ám a megvalósítás és az eredmények nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Szakmai körök egyöntetű álláspontja, hogy a jelenlegi magyar integrációs politika általános célkitűzései és ezek alapján megalkotott tervei – az azokhoz rendelt források és szakmai infrastruktúra ellenére – önmagukban nem alkalmasak még a változások megindítására sem. A fenti kudarcok egyik oka, illetve katalizátora az állami beavatkozás alternatívájának hiánya: hazánkban – a nyugat-európai társadalmakkal szemben – napjainkig sem épült ki az a rugalmas, de erős civil közösség, amely munkájával az egyes káros társadalmi jelenségek hatásait mérsékelni tudná.

Az integráció igazi színtereit napjainkban máshol találhatjuk: a szakmai közvélemény és az utóbbi időben a média is előszeretettel „fedez fel” azokat a helyi közösségeket, amelyek intenzív munkával, de viszonylag alacsony költséggel képesek gyors és hatékony integrációs eredményeket elérni. Ezek képe igen színes: az egyházi közösségektől a tanodákon és asszonyklubokon keresztül a zöldség-gyümölcs termelő szövetkezetekig számos formát ölthetnek, de az eltérő célok mögött ugyanazokat a működési stratégiákat találjuk. A modellben nem a(z amúgy szűkös) források elosztása kap hangsúlyt, hanem a személyközi kapcsolatok megtartóereje. Kiemelt szerep jut a karizmatikus vezetőnek, aki nem csupán tervekkel rendelkezik, de a megvalósításhoz szükséges kapcsolatokkal és a „cél megszerettetésének képességével” is.

Ezek a közösségek organizmusként alakulnak és működnek: megfelelően izolálva, de a külvilágra reflektálva, reziliensen alkalmazkodva az újabb és újabb kihívásokhoz. *Arisztotelész* elképzelései nyomán *Alexandriai Kelemen*, majd *Szent Ágoston* és *Descartes* Isten teremtő és a változásokra reflektáló megtartó tevékenységét *creatio continuaként*, vagyis folyamatos teremtésként írja le. Napjaink közösségépítése is ilyen szüntelen lélekkel teremtés és optimális alkalmazkodás a materiális világban.

A következő oldalakon a gyakran deklasszálódott, kilátástalan életet élő – elsősorban roma – résztvevők összefogásának, csoporttá szervezésének folyamatát és dinamikáját, végül a közös cél kitűzését kívánom bemutatni, kiemelve a közösségek mindegyikénél megjelenő absztrakt „hatékonysági tényezőket”, és holisztikusan elemezve a jelenség mentálhigiénés, szociálpszichológiai és szervezetfejlesztési vonatkozásait. Az analízis segítséget nyújthat a jövőbeli tudományos elemzőmunkához, hosszú távon pedig reményeim szerint üzenet lehet a tervezést és végrehajtást irányító döntéshozóknak is.

A KÖZÖSSÉG...

1. ...mint szociológiai és mentálhigiénés tényező

A közösség töredék és totalitás egyben: a társadalom alapeleme és az egyes emberek pozícióinak, szerepeinek, kötődéseinek alapvető meghatározója. A közösséghez tartozás jelöli ki a materiális és kulturális javakból való részesedésnek és a prosperitás lehetőségének a határait, de a felelősségvállalás arányát is. A kapcsolatok ereje által szintén

a közösség segít az egyénnek megőrizni lelki egészségét, illetve felszabadítani a benne rejlő erőforrásokat.

De honnan jön és hová tart egy működő közösség? Kialakulásának gyökerét minden esetben a környezeti tényezők emberekre gyakorolt hatásában kell keresnünk. A csoport lehet organikusan kifejlődő vagy tudatosan létrehozott, de állandó tulajdonsága, hogy viszonylag tartósan fennáll, és materiális vagy eszmei szükségleteket elégít ki, vagyis egy kollektív célra irányul. Ezt az egyes résztvevők – egyéniségük és autonómiájuk feladása nélkül – is magukévá teszik. Aktivitásukkal hozzájárulnak a közösség működéséhez, melyet – a sikeres együttműködés érdekében – normákkal szabályoznak.² Ez a kissé technokrata leírás akár egy államelméleti mű néhány sora is lehetne, ha nem egészítenénk ki a legfontosabb tényezővel: a közösség alapja a szociális kapcsolat, amely a kölcsönös megértésre irányuló interakciók és dinamikák révén érzelmileg strukturált. A kulcsfogalom tehát az egyén közösséghez kötődésének ténye és tartalma. A felek közötti folyamatos kommunikáció alapvetően meghatározza a társas mintázatokat, a kötődések intenzitását és irányát, az önreflexiók lehetőségét, valamint a fejlődés irányait is.³

Az ideális közösség *Török Péter* szerint az egyén szempontjából intenzíven megélt, az élet egészének ügyeire – tehát a magánéletre és személyes dolgokra is – ható, önkéntességre támaszkodó személyes kapcsolathálózat.⁴ Ez a hálózat egyben önreflexiós környezet is – az identitás, a társadalmi önbesorolás alapja, a személyiség egyik funkcionális meghatározója. Az egyén önmagáról gondolkodva mindig számításba veszi közösségi eredetének sajátosságait, és ezeket általában vállalja, értékeli is. A közösség adja a személyiség korporatív referenciacsoportjait, vagyis azokat az embereket, akikhez a személyiség önmagát méri, viszonyítja – a közösség tagjának (jelen)léte is ösztönöz, készenléti állapotokat teremt, sokféle cselekvést indít el.⁵

Fontos tény, hogy a társadalmi események, jelenségek értékelése sem egyedi, hanem csoportviszonylatban folyó reakció. Ami a személyiség számára hasonlóan tűnő csoport egészével történik, a személyiség számára természetesnek, elfogadhatónak látszik, akkor is, ha az negatív élmény. Ebből következően az információs igényt is elsősorban a közösség elégíti ki, s egyben – a szervezeti kultúra „szűrője” segítségével – megteremti az értelmezési kereteket is.

Minden közösség kommunikációs rendszer tehát, vagyis viszonszerkezet, amelynek a személyiség számára különböző jelentősége van.⁶ Minél szorosabb – így az én számára értékesebb – valamely közösség, annál nagyobb a szerepe a személyiség integrációjában vagy megváltoztatásában. Ez a szoros intimitási fok már elegendő arra, hogy a közösség kölcsönös segítő interakciós sémákat is kialakítson – ez a társas támogatás rendszere.

A közösségi mentálhigiéné az egyént társas környezetével együtt kezeli, módszereivel a társas kapcsolati rendszerek támogató hatásának felerősítésére törekszik. A közösség

2 CSEPELI GY.: *A szervezkedő ember. A szervezeti élet szociálpszichológiája*, Kossuth, Budapest, 2015, 23–29, 243–245. ■ 3 ALBERT F. – DÁVID B.: *Mikromilíó integrációs megközelítésben. A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatási eredmények áttekintése*, 9.: socio.hu ■ 4 TÖRÖK P.: *Közösség és mentálhigiéné. Eszmecsere a közösségi lelki egészségfejlesztésről*, konferencia-előadás, Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2013. március 26. ■ 5 BUDA B.: *Mentálhigiéné. A lelki egészség társadalmi, munkaszervezeti, pszichokulturális és gyakorlati vetületei*, Animula, Budapest, 1994, 97–98. ■ 6 Uo. 100.

akkor egészséges, ha a fent megismert közösségi ismérveket sikerül maradéktalanul teljesítenie, vagyis az egyének az adott csoporthoz tartozónak érzik magukat, eközben védettséget élnek át a közösség által, és motiváltak a közös célok elérésében. Ezek teljesítése azonban nem folyamatos akut lépések sorozata, hanem építkezés, felkészülés és a lehetőségek optimális felhasználása. A mentálhigiénés tevékenység célja egy közösség esetében az is, hogy a személyiséget körülvevő társas támogató rendszerek tartalékainak feltárásával, hatékonyságuk fejlesztésével, továbbá a személy probléma- és konfliktuskezelő készségeinek növelésével maguk az érintettek legyenek képesek megterhelő élethelyzetek sikeres kezelésére. Ez az „élethosszig tartó reziliencia”.

2. ...mint az emberi méltóság végső védelmi vonala

A társadalmak folyamatos átalakulása és fejlődése elsősorban a közösségek felbomlásának és újrarendeződésének története. Ideális helyzetben a változások a résztvevők igényei szerint alakulnak. Az együtt megfogalmazott célok változásával az értékrendszerben is módosulások következhetnek be, de egyes esetekben az összetartó erő egyszerűen meg is szűnhet. E változások azonban még mindig a normalitás kategóriájába tartoznak, s építői egy társadalomnak, hiszen reflektálnak és fejlődést eredményeznek. Gyakran előfordul azonban, hogy a közösségi folyamatok negatív spirálba csúsznak, vagyis deviáns jelenségek kezdenek kialakítani a maguk társas keretét, illetve a dinamika korán legátolódik, így „közösségi hiányos” állapot jön létre egy olyan közegben, amely működésképtelen társas kapcsolatok nélkül.⁷ Hazánk történelme erre sajnos tökéletes példaként szolgál.

A második világháborút követő évtizedekben a helyi kezdeményezések és társadalmi szervezetek (civil közösségek és egyházak) szerepét az államhatalom mesterségesen visszaszorította. A centralizációban a kulturális minták továbbadása mellett a biztonságigény megteremtése – érdekartikuláció, diverzifikáció – is monopolizált jog volt, a létrejövő szervezetek pedig nem tudtak eleget tenni ezeknek a feladatoknak. A rendszerváltás után egyértelművé váltak a fenti pusztítás hatásai, sőt további nehezítő tényezők is felléptek, így a stabil középosztály és a társadalmi aktivitás szinte teljes hiánya.⁸ Hazánkban európai átlagban is magas a társadalmi beilleszkedési zavarok – öngyilkosság, bűnözés, alkoholizmus – aránya, valamint az emberi érdekek és vélemények nyilvános ütköztetésének kultúrája helyett kiépült „árnyékvalóságban” a bizalmatlanság, türelmetlenség és a korrupció mindennapos jelenségek lettek. Az interperszonális kapcsolatok beszűkülésével együtt a barátságok is veszítettek értékükből – a legfrissebb vonatkozó kutatások szerint a felnőttek egyharmada azt állítja, hogy nincs is barátja.⁹

A legsúlyosabb válságtünetek éppen a közösségi háló folyamatos „karbantartását” elősegítő szociális szektorban jelentkeztek – és érzékelhetők napjainkban is. Hazánk lakosságának negyede a szegénységi küszöb alatti összegből él, többségük a társadalmi integráló

7 A témáról részletesen KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G.: *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok* (Társadalmi adaptáció című fejezet), Kossuth, Budapest, 2007. ■ 8 KÓCZÉ A.: Roma civil szervezetek társadalmi integrációs szerepének korlátai és lehetőségei, in KOVÁCH I. – DUPCSIK CS. – P. TÓTH T. – TAKÁCS J.: *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*, Argumentum, Budapest, 2012, 302–303. ■ 9 ALBERT F. – DÁVID B.: *Embert barátjáról. A barátság szociológiája*, Századvég, Budapest, 2007, 189.

rendszerekből kihullott, vagy kirekesztették onnan. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy honfitársaink nem képesek a jogszerűség keretei között biztosítani megélhetésüket, azaz munkanélküliek, vagy olyan munkákat vállalnak el elemi megélhetésük érdekében, amelyeket már nem védenek sem szociális, sem munkajogok.¹⁰

Ez az érintetteket másodrangú állampolgárrá teszi, egyben megkérdőjelezi életük egyenlő értékét, ami egy jogállamban megengedhetetlen. *Sólyom László* gondolatait idézve elmondható: „Az egyenlő méltósághoz való jognak az élethez való joggal való egységében kell azt biztosítani, hogy ne lehessen különbözően »értékes« pusztá életeket jogilag másként kezelni. Nincs az életre méltóbb és méltatlanabb. Az egyenlő méltóság miatt egyaránt érintetetlen a nyomorék és az erkölcsi szörnnyeteg bűnöző élete és méltósága is. Az emberi méltóságban mindenki osztozik, aki ember, függetlenül attól, hogy mennyit valósított meg az emberi lehetőségből, és miért annyit. Az élethez és méltósághoz való jog egysége következtében nemcsak a halálban egyenlő mindenki: az életek egyenlőségét a méltóság garantálja.”¹¹

Alaptörvényünk XIX. cikkének (1) bekezdése szerint Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Ez az aprónak tűnő „törekszik” kifejezés azonban kifejezi mindazt a végeláthatatlan harcot és felmérhetetlen erőfeszítést, amelyet hazánknak végbe kellene vinnie, de ezzel kapcsolatban – alkotmányos szinten deklaráltan – csupán gesztusokat tehet. Ahogyan a jóléti társadalmakban, úgy hazánkban is jellemző, hogy az erősebb érdekérvényesítési képességgel rendelkező alrendszerek – így a mezőgazdaság, rendvédelem, igazságügy – kevésbé esnek áldozatul a politikai vagy gazdasági változásoknak, mint a „puha eszközökkel” rendelkező, elsősorban az egyébként is kiszolgáltatott helyzetű csoportokat védő ágazatok, így például az egészségügyi, oktatási és szociálpolitikai intézményrendszerek.

KISEBBSÉGEK KISEBBSÉGE: A ROMÁK

Az előzőekben vázolt tendenciák az egész társadalmat érintő, de egyes közösségek mindennapi életét strukturális okokból radikálisabban befolyásoló jelenségek. Az Európai Tanács ajánlása Magyarország 2017. évi nemzeti reformprogramjáról leszögezi, hogy a „szociális ellátások és az álláskeresői járadékok megfelelősége, valamint a támogatottak köre korlátozott. [...] A szociális segélyek 2015. évi reformja nyomán egyszerűsödött a szociális ellátórendszer, ugyanakkor úgy tűnik, hogy az átalakított rendszer nem garantál egységes és minimális elvárásoknak megfelelő életszínvonalat a rászorulóknak számára.” Emellett „egyes szegénységi mutatók visszatértek a válság előtti szintre, de továbbra is magasabbak az uniós átlagnál. Különösen magas – jöllehet csökkenő – a szegénység a gyermekek és a romák körében.”¹²

Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé a roma közösség történetének részletes ismertetését, illetve az ebből fakadó, az évszázadok során organikusán egymásra rétegződő

10 FERGE ZS.: A társadalom pereme és az emberi méltóság, *Esély*, 2000/1., 45. ■ 11 A halálbüntetés alkotmányellenességéről szóló 23/1990. (X. 31.) AB-határozat, *Sólyom László* különvéleménye (CompLex DVD-jogtár). ■ 12 Az Európai Tanács ajánlása Magyarország 2017. évi nemzeti reformprogramjáról, amelyben véleményezi Magyarország 2017. évi konvergenciaprogramját. Brüsszel, 2017. 05. 22. COM(2017) 516 final, 6.: cc.europa.eu

hátrányok bemutatását.¹³ Ebből a szempontból a marginalizálódott, halmozottan hátrányos helyzet a hatalmi intézmények eljárási diszfunkciójaként, illetve ezek következményeként jelenik meg, és mint súlyos versenyhátrány generációkon átívelő, örökölhető helyzetet feltételez. A különbséget a roma és nem roma népesség társadalmi helyzete között a cigány történelem két, több évszázadra visszatekintő jelensége magyarázza: a munkaszervezetben elfoglalt periferikus és rapszodikus romló helyzet, valamint az ebből fakadó koherens önkép, illetve az értelmiségi réteg kialakulásának hiánya.¹⁴

Ahogy az Európai Tanács a fenti dokumentumban, úgy a szakértők többsége is a roma-integrációs intézkedések elégtelenségével kapcsolja össze a szegénység jelenkori növekedését. Így a statisztikai adatok tükrében érdemes röviden áttekinteni a négy alapvető társadalmi alrendszerben megjelenő strukturális hátrányok tényleges mértékét.

A szegénység kialakulása és fennmaradása – egyéb iskolázottsági és szociológiai tényezők mellett – a *foglalkoztatottság* hiányára vezethető vissza. Ez a megállapítás ugyanakkor fordítva is igazolható: a hátrányos helyzetűek munkaerőpiaci belépésének esélye erősen korlátozott. Az okok egyértelműek: az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező népesség inaktivitása, mely rendkívül magas, a nagy volumenű élőmunkát igénylő termelő iparágak (bányászat, kohászat, építőipar, mezőgazdaság) hanyatlására és a gyors ütemű gépesítésre vezethető vissza. Bár a romák a népesség körülbelül hét százalékát alkotják, a foglalkoztatottnak csak 3-3,5 százaléka roma, a regisztrált munkanélkülieknek viszont a 25-30 százaléka.¹⁵ A Világbank által 2010-ben kiadott, majd 2015-ben felülvizsgált átfogó jelentés szerint a romák munkaerőpiaci passzív helyzete az európai államoknak évente több százmillió eurós közvetlen veszteséget és felmérhetetlen közvetett anyagi kárt jelent.¹⁶ Az éves szociális transzferként adott állami kiadások jóval magasabbak, mint a felzárkóztató oktatási rendszer kiépítésének költségei, különösen annak fényében, hogy a roma közösség következő generációja jelentős szerepet vállalhat a jövőben az idősödő európai társadalmak eltartásában.¹⁷

A magyar *oktatási* rendszer azonban az OECD-országok közül egyike az esélyegyenlőséget legkevésbé biztosító rendszereknek. A 2016. évi PISA-felmérés adatai alapján a magyar iskolarendszer túl egyenlőtlen és túlságosan szegregált, a harmincöt OECD-országot tekintve a huszonkilencedik az eredményességi rangsorban. A kutatás alapján az is egyértelmű, hogy a családi háttér nálunk határozza meg a leginkább a tanulói eredményeket – vagyis az otthonról hozott különbségeket az iskolák többsége nem képes kompenzálni.¹⁸ A minőségi oktatásból való kirekesztődés egyrészt a jobb társadalmi státuszú tanulók iskolai elvándorlása (az úgynevezett *white flight*), másrészt a területi elkülönülés és az iskolarendszer szelektivitása következtében alakul ki. Ahol az ilyen folyamatok eredményeként elkülönülnek a mélyszegénységben élő és roma tanulók, rosszabb az oktatás színvonala: alacsonyabb a szaktanárok által megtartott órák száma, az érintett intézmények

13 A témáról részletesen KÁLLAI E.: Cigányok/romák Magyarországon. Társadalomtörténeti vázlat, in KÁLLAI E. – KOVÁCS L. (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009, 156–175. ■ 14 NAGY P.: „Kicsinségemben elszakattam” Cigány közösség, szocializáció és gyermekors Magyarországon a 16–19. században, *Educatio*, 1999/2, 321.

■ 15 KSH STATISZTIKAI TÜKÖR, 3. 3. *A romák foglalkoztatottsága*, 2015/45. ■ 16 WORLD BANK: *Economic costs of Roma exclusion*, 2010, 2015: siteresources.worldbank.org ■ 17 Uo. ■ 18 OECD: *PISA 2015 – PISA results in focus*: oecd.org

gyengébb felszereltségűek más helyi iskoláknál és osztályoknál. „Mindezek következtében erősödnek a meglévő társadalmi különbségek, ami szinte megoldhatatlanná teszi a munkanélküliség/képzettség/társadalmi-szociális státusz egymásba forduló logikájával is jellemezhető problémát.”¹⁹

A romák többségének *lakhatási helyzete* is kritikus, a roma lakosság bő négyszeres mértékben felülreprezentált a legnagyobb szegénységi kockázatú településeken, ahol a lakhatási körülmények és a szolgáltatások színvonala a legalacsonyabb, s ahol – az önkormányzati kiadások egészéhez mérten – a legmagasabb a segélyezetttek köre és a segélyezésre fordított összegek nagysága is.²⁰

A szegregált nyomortelepek lakói többségében cigányok. Az elmúlt évek szociológiai felmérései alapján az ország nyolcszázánál is több településén és tíz fővárosi kerületben 1633 szegregátum található, ahol nagyjából háromszázezer ember él. A települések kétharmada a települések találóján, további tizenöt százalékát külterületen helyezkedik el, húsz százaléka pedig – legalábbis településszerkezeti szempontból – szerves része az adott falunak, városnak.²¹ Számítások szerint száz magyarországi romából tizenhat olyan cigánytelepen él, ahonnan az óvodába, iskolába vagy munkába járás, de pusztán a családvívóhoz vagy a járási hivatalba való bejutás is – jellemző módon gépjármű hiányában – rendkívüli nehézségeket jelent. E szegregátumokban nemcsak gáz vagy fürdőszoba, de csatornahálózat, gyakran víz és villamos energia sincs, az orvosok és védőnők a földutak miatt sokszor meg sem tudják közelíteni őket, és állandó a járványveszély.

Az ország népességének általános *egészségi állapota* kifejezetten kedvezőtlen képet mutat, ám a szegénységhez kapcsolódó életmód, a jövedelemforrások által behatárolt étkezési szokások és a szegénységgel összefüggő pszichés hatások további negatív hatással vannak az egészségi állapotra. A leggyakrabban előforduló húsz belgyógyászati betegségcsoport nagyobb részében a romák betegségaránya legalább kétszerese a teljes népességének (például daganatos megbetegedések), hat megbetegedés esetében több mint ötszöröse (például asztma, a gyomor betegségei), háromban pedig (látáskárosodás, vashiányos vérszegénység, a tüdő fertőző megbetegedései) több mint tízszerese.²² A probléma súlyát mutatja, hogy hazánkban a romák átlagosan tíz évvel korábban halnak meg, mint a nem romák.

Az egyik legkritikusabb terület a gyermekek ellátásával – sőt életéselyeivel – kapcsolatos. A koraszülés hazai gyakorisága az elmúlt évtizedekben nem változott – a szülészeti szakma erőfeszítései ellenére sem. Évente nagyjából nyolcezer gyerek születik idő előtt, közülük majdnem ezeröt száz kritikusan alacsony – vagyis ezeröt száz gramm alatti – súllyal.²³

19 FÓRIKA L.: A cigány tanulók elkülönítése, in HAJAS B. – SZABÓ M. (szerk.): *Pajzsuk a törvény – rászoruló csoportok az ombudsmani jogvédelemben*, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, Budapest, 2013, 108.

■ 20 DARVAS Á. – TAUSZ K.: Gyermekszegénység és társadalmi kohézió, in TAUSZ K.: *A társadalmi kohézió erősítése*, Új Mandátum, Budapest, 2016, 283. ■ 21 MTA GYEREKSZEGÉNYSÉG ELLENI PROGRAMIRODA: *Vélemény és javaslat a „Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastruktúrális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével” című tanulmány kapcsán*: www.gyerekesely.hu

■ 22 BERNÁT A.: *Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon*: www.tarki.hu ■ 23 BALÁZS, P. – RÁKÓCZI, I. – GRENCZER, A. – FOLEY, K. L.: Birth-weight differences of Roma and non-Roma neonates – public health implications from a population-based study in Hungary, *Central European Journal of Public Health*, 22 (1), 24–28.

A fokozódó leszakadás és elkülönülés egy különösen romboló társadalmi jelenséget is magával hozott: az előítéletesség erősödését. Az elmúlt években a romákkal szemben kialakult komplex *előítélet-rendszer* elsődleges megnyilvánulásaként a közbeszédben megjelenő, a romákat dehumanizáló, előítéletes, általánosításokon, megbélyegzésen alapuló kommunikáció terjedt el. Egy átfogó hazai kutatás szerint a jelenség a tömegtájékoztatás területére is dinamikusan áttért: eltűntek a korábban még széles körben ismertetett diszkriminációs esetek, a szegénység helyett a normaszegés esetei a dominánsak, miközben a tényeket jelentősen redukálva széles körben alkalmazott sugalmazó és sejtető eljárásokat és előre gyártott igazságok tömegét mutatja a romák médiaképe.²⁴ Egy másik kutatás már egyenesen arra a következtetésre jut, hogy a cigányellenesség normává vált a magyar társadalomban: a cigányoké két évtizede a legkitaszítottabb kisebbségi csoport, felmérések szerint a lakosság kétharmada elutasítaná, hogy cigány szomszédja vagy barátja legyen.²⁵ A gyűlölet egyik legmegrázóbb mementója a roma sorozatgyilkosságok ténye: 2008–2009-ben három szélsőjobboldali férfi és egy támogatójuk kilenc helyszínen hajtott végre fegyveres támadást romák otthonai ellen. A bűncselekmény-sorozat következtében hat ember, köztük egy gyermek meghalt, öten pedig súlyosan megsérültek. Az elkövetők összesen hetvennyolc lövést adtak le, tizenegy Molotov-koktéllal támadtak, ötvenöt ember testi épségét veszélyeztették.

Ezt a trendet elsősorban a folyamatos nemzeti szintű kommunikációval és a romák társadalmi jelenlétének biztosításával lehetne megállítani. A differenciáció, a roma jelenlét és szakértői kompetencia, valamint a közös értékek felismerése elősegítheti az egyenlő pozíció alapján megvalósuló érintkezéseket, közvetetten hozzájárulva a befogadó társadalmi környezet kialakulásához.

NAPJAINK ROMAINTEGRÁCIÓS RENDSZERE: JANUS-ARCÚ TÖREKVÉSEK

1990 óta függő kérdés a politikában, hogy a romák helyzete nemzetiségi ügy vagy szegényügy-e, és erre tekintettel a klasszikus jogvédelmi apparátust vagy a szociálpolitikai intézményrendszert kell-e mozgósítani a fennálló problémák megoldása érdekében.

A rendszerváltást követő kormányzatok eltérő szemlélettel, de minden esetben komoly elhatározással kezdtek bele az előző politikai ciklus munkájának „újragondolásába”. Néhány valóban ígéretes és alapos terv, valamint számos elvetélt ötlet született, miközben a szegénységpolitika és a romapolitika határvonala mentén egyensúlyozva két évtized telt el, a romák jelentős része pedig évről évre egyre rosszabb helyzetbe került. A problémát a maga brutalitásában mutatja be, hogy egy 2008-ban publikált állami számvevőszéki vizsgálat arra a megállapításra jutott, hogy csak 1996 és 2006 között az állam – a szociális transzferek nélkül – százhuszmilliárd forintot fordított a romák felzárkóztatására, de valójában ennek az összegnek csak tíz százaléka érkezett meg a roma közösségekhez.

Gyökeres változást – ebben az esetben is – egy külső hatás jelentett. Az Európai Unió ugyan csak későn, az 1990-es években megindult kelet-európai bővítési folyamat kapcsán

24 BERNÁTH G. – MESSING V.: *Szélre tolva. Kutatási zárójelentés a roma közösségek többségi médiaképéről*, 2014: <http://www.amenca.hu> ■ 25 KOLOZSI Á.: *Sosem látott mértékű a magyarországi idegenellenesség*: index.hu

kezdett el tudatosan a roma közösségre koncentrálni, az egyes tagjelöltek koppenhágai kritériumoknak való megfelelését vizsgáló jelentések 1998 és 2003 között fokozatosan feltárták a romák hátrányos helyzetét, kifejtve a probléma önmagán túlmutató hatásait. Az első, kifejezetten az uniós szintű problémákat és összefüggéseket elemző, *A romák helyzete a kibővített Európai Unióban* című stratégiai jelentést az Európai Bizottság 2004 novemberében hozta nyilvánosságra, majd 2011. április 5-én mutatta be *A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig* című javaslatát, amely négy támogatni kívánt területével – az oktatáshoz való hozzáférés, a foglalkoztatás, az egészségügyi ellátás és a lakhatás – a korábbi állapothoz képest érdemi előrelépést jelentett.²⁶ A jelenlegi tagállami romaintegrációs folyamatok és törekvések – a kötelező implementációnak köszönhetően – leginkább a *Keretstratégia* vonatkoztatási rendszerében értelmezhetők, anyagi forrásaik pedig szinte kizárólag a közösség által nyújtott pályázati forrásokra épülnek.

Az uniós elvek és a kormány programja alapján 2011 novemberére készült el a *Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia – Mélyszegénység, gyermekszegénység, romák (2011–2020)* című dokumentum és mellékleteként egy rendkívül részletes helyzetelemzés.²⁷ A stratégia kiemelt szerepét jelzi, hogy integrálja a korábban kidolgozott „*Legyen jobb a gyermekeknek!*” *Nemzeti Stratégia*, továbbá a *Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Terve* megközelítéseit is.

Az elmúlt évek tapasztalatainak részletes elemzésétől e helyütt eltekintek, ám fontos kiemelni, hogy jelentős elmozdulást a kijelölt területek egyikén sem sikerült elérni.²⁸ Ennek elsődleges oka az első időszakban az volt, hogy a projektek tartalmát nem lehetett hozzáigazítani az összetett szükségletekhez, hiszen az átfogó projektek csak egyetlen problémára tudtak reflektálni, miközben egy-egy probléma több szakterület egyidejű fejlesztését is igényelte volna. Bár a programok időközi felülvizsgálata során ennek korrekciójára részben sor került, gyakorlati szinten még nem láthatók az eredményei. Ehhez kapcsolódik a programok multiplifikált torzító hatása: a projektet kiíró – és ahhoz forrást rendelő – szervezetnek monopolszerepük van a prioritások megállapításában, így kizárólagosan határozzák meg a beavatkozási irányokat. A nyertesek legtöbbször tehát nem tudja a helyi igényeknek megfelelően, rugalmasan felhasználni a forrásokat, ráadásul formálisan elsősorban az adományozók és nem az érintett közösség felé tartoznak elszámolással.²⁹ További akadályt jelent, hogy a rövid projektidőszakoknak – amelyekhez nincsenek konkrét fenntarthatósági indikátorok – csak korlátozott hatásuk van, vagyis más típusú programokra lenne szükség, amelyek hatékonyan kapcsolják össze a szakmai és pénzügyi támogatást a hosszú távú eredmények helyi szintű elérésével. Átfogó programok esetén az állam számára kihívást jelent elegendő emberi erőforrást találni a helyi szintű cselekvéshez: ehhez

26 *A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig*, COM, 2011: http://szociologiaszak.uni-miskolc.hu/segedanyagok/roma_strategia.pdf ■ 27 romagov.kormany.hu ■ 28 A problémák kapcsán az Európai Tanács és az Európai Bizottság is átfogó vizsgálatokat folytatott, lásd *Az uniós keretrendszer végrehajtásának első lépéséről szóló közlemény* – COM (2012) 226. *A Tanács Ajánlása a romák integrációját célzó hatékony tagállami intézkedésekről* – COM (2013) 460. FRA, UNDP: *The Situation of Roma in 11 Member States – Survey Results at a Glance (2013)*. FRA: *Second European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS II) (2017)* ■ 29 BÍRÓ A. – GHEORGHE, N. – KOVATS, M. – JOVANOVIC, Z.: *From Victimhood to Citizenship. The Path of Roma Integration*, CEU Press, Budapest, 2014, 185.

a helyi szolgáltatók és a helyi elit hozzáállását kell átalakítani.³⁰ Azt is fontos kiemelni, hogy számos szakpolitikai döntés is a fejlesztési célok ellen hatott, így például a kötelező iskolázási korhatár tizenhat évre szállítása a korai iskolaelhagyás, a közfoglalkoztatás drasztikus kiterjesztése az indokolt képzés és átképzés, valamint az elsődleges munkaerőpiacra történő átterelés akadálya lett.

A strukturális problémákkal küzdő országos szintű projektek mellett azonban egy nem várt eredmény is megjelent. A kormányzat a programok tekintélyes részét már kezdetben is civil és egyházi szervezetekre kívánta bízni, remélve, hogy helyismeretük, szakmai kompetenciáik és rugalmas működési feltételeik következtében célzott beavatkozásokra képesek. Ám az eredmény magát a tervezőt is meglepte: a finanszírozás kiterjesztése eredményes katalizátora lett a *grass-root* (alulról építkező) kezdeményezéseknek. Ezek közül öt olyat mutatok be, amely

- komplex, az érintettek életének számos területére kiterjedő,
- átfogó, a közösség valamennyi rászoruló tagját érintő, és a környezetet is bevonó,
- részvételi alapú, vagyis együttműködésen és közös munkán alapuló,
- hosszú távú, akár több generációra is kiterjedő, illetve határozatlan idejű, valamint
- fenntartható, a külső forrásoktól függetlenül is működő és fejlődésre képes
- programot hajt végre.

MISSZIÓK, MINTÁK, MODELLEK

1. Alsószentmárton (Baranya megye) – krízisintervenciós szervezet- és közösségépítés

A kiindulási helyzet

Alsószentmárton a XX. századig jómódú sokác településként tartották nyilván hazánkban. A demográfiai változásokkal és a sokácok urbanizációs irányú elvándorlásával a falu 1980 körül etnikailag tiszta cigány településsé vált, ezzel országos hírnevet szerezve magának.³¹ A romák többsége segédmunkásként járt be dolgozni a környék nagyvárosaiba, az évtized végén meginduló gazdasági válsághullám azonban a falu lakóit közvetlenül sújtotta: a munkahelyek többsége a környező településeken hamarosan megszűnt, általános nyomort és válságjelenségeket hozva magával. Az ezerkétszáz fős település közel teljes munkanélküliséggel, romló demográfiai mutatókkal, az oktatási és egészségügyi rendszer teljes összeomlásával szembesült.

Beavatkozási irányok

Alsószentmárton rendszerváltás utáni élete egy ember nevével forrott össze. *Lankó József* – ahogyan egyik interjújában fogalmazott – „a bajjal együtt érkezett a régióba”, de így

30 KÁLLAI E.: Utolsó üzenet az elsüllyesztett hajó roncsairól. A nemzetiségi jogok és a nemzetiségi közösségek helyzete 2012-ben, *Társadalmi Együttélés*, 2013/1., 69. ■ 31 *Az első cigányfalu (Alsószentmárton)*, MTV PÉCS, 1981: <http://www.youtube.com>

autentikusan megélhette papi jelmondatát: „...hogy örömhírt vigyek a szegényeknek” (Lk 4,18).³² A bizonytalan társadalmi és gazdasági viszonyok a frissen szentelt római katolikus papot nem bátorítanították el, inkább új erőt és értelmet adtak missziójának: a közösség pasztorálása és szociális segítése kéz a kézben haladt. Mindennapi lelkipásztori munkája mellett részt vett Európa első roma középoktatási intézménye, a Pécsi Gandhi Gimnázium létrehozásában, majd 1996-ban – *Derdák Tibor* szociológussal és a paderborni érsekség cigányokért felelős papjával, *Lothar Weiss*-szel – Mánfán megalakította a hátrányos helyzetű, elsősorban cigány származású gyermekeket minőségi középfokú oktatáshoz és érettségihez segítő Collegium Martineum Középiskolai Tehetséggondozó Kollégiumot. A Szent Márton Caritas Alapítvány 2000 tavaszán jött létre, azzal a céllal, hogy az Alsószentmártonban évek óta zajló sokrétű szociális és karitatív tevékenységnek intézményi háttérrel biztosítson, valamint programjait – kibővítvé és továbbfejlesztve – kiterjessze Dél-Baranya más halmozottan hátrányos helyzetű, főként cigányok lakta településeire. 2007-ben nyitotta meg kapuit a közel száz gyermek fogadására alkalmas Szent Márton Óvoda. Az alapítvány emellett tanodát tart fenn Alsószentmártonban, Kóroson, Adorjáson, Magyarmeckén, Gilvánfán, családi napközit Oldon és Nagyfaluban. Tevékenységük azonban alapvetően a szociális szolgáltatások kiterjesztésére terjed ki, egyéb – foglalkoztatási, termelési, kulturális – tevékenységet nem végeznek. A missziós munka anyagi forrásait a német katolikus egyház segélyszervezetétől, a Renovabistól és a witteni Szent Pius-egyházközségtől kapják.

A *krízisintervenciók szervezeti- és közösségépítés* esetében a kiindulási helyzetben a közösség már olyan mértékű sérüléseket szenvedett el, amelyeket sem önerejéből, sem a hagyományos szociális ellátórendszer eszközeivel nem képes kezelni. Ebben a helyzetben az érintettek szinte a mindennapi létfeltételeikért küzdenek, lelki és mentális tartalékaik kimerültek. Akár többfrontos harcként is tekinthetünk e helyzetre, hiszen valamennyi korosztály összes felmerülő problémájával egyszerre kell foglalkozni, így a vezető célja a súlyos szociális válsághelyzet okozta akut esetek folyamatos kezelése. Egy Winnicott-parafrazissal élve ebben a modellben csak „elég jó vezetőnek” lehet lenni, az optimális működési lehetőségek kihasználása szinte kizárt. Tekintettel arra, hogy a vezető válságmenedzseri szerepet tölt be, a napi szintű beavatkozások mellett csak korlátozott mértékű energiát tud a fejlesztésekbe fektetni – ez pedig hosszú távon a rendszer teljes stabilitását fenyegeti. A változások – még pontosan kidolgozott tervek és megfelelő forrás esetén is – csak lassan következhetnek be, és a közösséghez hasonlóan rendkívül sérülékenyek. A közösségben ugyan megjelennek önkéntes segítők vagy talpraesettebb tagok, akik hatékonyan képesek egyes részfeladatokat végrehajtani, de a közösség általában csak passzív szemlélő: sem a döntéshozatalban, sem a végrehajtásban nem vesz részt, így nem involvált, és elveszti a felelősségérzetét is. Ez természetesen kényszerpálya, hiszen az egyéni felelősségvállalás csak pontszerűen jelenik meg. Emiatt azonban a „menedzser” elvesztésével vagy részleges kiválásával a közösség gyorsan visszacsúszik a megelőző állapotba.

32 HOFHER J.: *Rashajok, papok, szerzetesek. Istenes emberek a cigányok között*, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest, 2014, 62.

Alsószentmárton mellett jellemzően az átfogó telepprogramok rendelkeznek hasonló adottságokkal. Az ózdi Hétes-telep, a miskolc-avasi lakótelep vagy a nyíregyházi Guszev-telep önkéntes segítők a fenti strukturális problémákkal találták szembe magukat munkájuk során. Mindegyik helyszín napjainkig a magyar szociális szakma gordiuszi csomója, megoldásukról tanulmányok és stratégiák százai születtek, miközben csak az intervenció segítség járul hozzá az itt élő ezrek életben tartásához.

2. Cserdi (Baranya megye) – autokratikus-aktivista integráció

A kiindulási helyzet

A Baranya megyei Cserdi Magyarország egyik legszegényebb települése lett a rendszer-váltást követően. Számtalan más településhez hasonlóan 1989 után kilencvenhat százalékosra nőtt a munkanélküliség, ami a településen élő magyar, lovári és beás cigány lakosokat egyformán érintette. A nyomor a településen elsősorban erőszak formájában tört fel: mindennaposak lettek a testi sértések, sorozatosak voltak a lincselések, és a négy-százhusz fős faluban évente kétszáz betöréses rablást regisztráltak. A kiosztott segélyek összege meghaladta az évi hárommillió forintot, de érdemi fejlesztés nem történt. Nem volt pénz ennivalóra, a házak fűtetlenek voltak, és „dicsőség volt börtönbe kerülni”.³³

Beavatkozási irányok

A megoldást az önkormányzati tulajdonban lévő másfél hektáros földterület kínálta.³⁴ A település 2002-ben megválasztott – roma származású – polgármestere, *Bogdán László* 2005 tavaszán vett másfél mázsa vetőburgonyát az önkormányzati költségvetés terhére, és megkérte a falubelieket, segítsenek elvetni, gondozni. Majdnem mindenki vele tartott, olyan szerszámokkal, amilyenek éppen akadtak otthon. Abban az évben tizenöt mázsa krumpli termett, amelynek nagy részét szétosztották, a maradékot pedig eladták, és a bevételből újabb földet, majd az évek során gépeket is vásároltak az önkormányzatnak. Pályázati pénzeknek köszönhetően ma már közel háromezer négyzetméteren terem saláta, paprika, paradicsom. A zöldségfélét éttermeknek és üzletláncoknak adják el, illetve részesül belőle minden család, és jut a helyi közintézményeknek is.

A gazdálkodásból származó és a pályázati pénzeknek köszönhetően Cserdinek volt lehetősége arra is, hogy nekilásson a faluszépítésnek: parkosítottak, játszóteret építettek, felújították a házaikat, sportpálya készült, új orvosi rendelő, mentálhigiénés központ és polgármesteri hivatal várja a lakosokat és a településre látogatókat. A település törlesztette korábbi adósságait, majd saját nyaralót vásárolt a Balatonon a fiatalok táboroztatására. Az önkormányzat 2009 óta ösztöndíjat ad azoknak a diákoknak, akiknek a magatartására nincs panasz, és elérik legalább a négyes eredményt.

33 NAGY I.: Hosszú úton hazáig, *Demokrata*, 2013, 23.: <http://www.demokrata.hu> ■ 34 HORVÁTH B. – MIKLÓSI G. – SZILLI T.: *A köcsögmentesítés védőburok*, 2014: <http://index.hu>

A polgármester módszerei ugyanakkor erősen vitathatók: a magát a „szabadszájúságig szókimondónak” minősítő Bogdán Lászlót a helyi lakosok és a média is gyakran erőszakosnak és megtorló mentalitásának minősíti. Nagy vihart kavart például „Recept és diagnózis” projektje: ennek keretében – a Bándy Kata-gyilkosság után – úgy döntött, hogy megmutatja a helyi romáknak, mi vár rájuk a börtönben. A program keretében húsz helyi lakost vittek látogatásra a pécsi börtönbe, ahol „kíméletlen őszinteséggel” arról beszéltek nekik, hogy az elítéltekre „nemi aberráció, erőszak, öngyilkosság” vár a börtönben.

Az *autokratikus-aktivista integráció* modelljében a „cél szentesíti az eszközt” kérdése kerül a középpontba: a valid irányvonalak mellett olyan végrehajtási sajátosságok jelennek meg, amelyek a remélt hosszú távú célok érdekében korlátozzák az érintettek jogait és valós igényeinek figyelembevételét is.

Az elmúlt évtized romapolitikájának sikertelenségét egyesek megpróbálták és megpróbálják a saját érdekeik szerint felhasználni. Nem egy településen olyan – elsősorban a „radikális jobboldalhoz” köthető – politikusok léptek elő, akik a rendteremtés ígéretével több ciklusra is biztosították helyüket polgármesterként. Módszereik viszonylag egyszerűek: a lakosságot – önkényesen – „építő” és „bomlasztó” elemekre osztották, majd utóbbi csoportot a legszigorúbb szankciókkal, folyamatos ellenőrzéssel és zaklatással próbálták láthatatlanná tenni, vagy elüldözni a településről. A folyamat azonban az „építőket” sem kímélte: idővel mindenki, aki ideológiai szempontból a legcsekélyebb mértékben is eltért a fősodortól, ugyanannak a tortúrának tette ki magát, mint a megbélyegzettek.

A médiában való megjelenésekor Cserdi polgármesterét is ebbe a kategóriába sorolták. Bár ő is roma származású, kérlelhetetlenül és követel(öz)ve beszélt közösségével. Az első alaposabb közvetítések ugyanakkor bemutatták a közösség keménységet elfogadó és ahhoz alkalmazkodó attitűdjét, amely rendkívül gyorsan alakította át a mentális és a települési környezetet. Elemzések után világosan látszik, hogy a község közösségi-szociális kapcsolatai a korábbi években a teljes deformitáshoz vezető sérüléseket szenvedtek. Egyenlőtlen és igazságtalan viszonyok között, kiszolgáltatva élt a településen szinte minden lakó, a fent és a lent ebben a viszonyrendszerben átmeneti és törekeny állapot volt. Az állandóság hiánya minden fejlődést, utóbb pedig az együttélést is ellehetetlenítette. A vezető ilyen helyzetben nem érkezhett a közösségen kívülről. A munkájával magának némi megbecsülést szerző lakó – később polgármester – az egyenlően szigorú mérce elve alapján kezdett neki a munkának: csak azt kérte számon, amit maga is képes volt megtenni, de azt következetesen.

A modell helyes és hasznos alkalmazhatóságára csak elvéve láthatunk példát hazánkban. Ennek oka, hogy ilyen vezető csak a közösségből léphet elő, külső beavatkozóként nem hiteles és nem elfogadható. Jellemző azonban, hogy még egy ilyen szerencsés eset is zátonyra futhat: az autokratikus típusú vezetők nem állnak meg a kiemelkedésben, kilépnek a közösségi körből, valóban irányítónak vagy példaképnek tartják magukat, nem pedig „szigorú, de szerető testvérnek”. Fontos továbbá, hogy a nyomásgyakorlás nem l'art pour l'art: mindenki számára elfogadható, a közösség jövőjét szolgáló és nem kirekesztő célok kitűzése, valamint pontos és számonkérhető végrehajtása – mindez az érintettek bevonásával: ez legalizálhatja a hatalomhasználat mértékét. Feltétele minden esetben a választás szabadsága, a vezető leválthatósága, a célok módosíthatósága és észérvekkel megvívható döntések sora alapozza meg. Érdekes elem az öntudat és az önismeret erősítésének

központba állítása: ez elvben sokkal erősebb közösségfejlesztő eszköz, mint a korábban megismertek, de adott esetben – egy darabokra szakadt és magányos közösségekben – ez jelentheti a kapcsolatok újjáépítésének kulcsát.

Bár – ahogy említettem – hazánkban elvétve találunk ehhez hasonló közösséget, az Amerikai Egyesült Államok fekete polgárjogi mozgalma az 1950-es, 1960-as években éppen ilyen alapokon nyugodott. A fekete templomi közösségek és gettók lakói, a szegregált iskolák tanulói között mindig megjelent egy olyan képzett és határozott vezető, aki képes volt felrázni vagy újrastrukturálni a közösséget, és elindítani a vágyott emancipációs útján. Arra, hogy egy aktivista vezető jó vagy rossz irányba viszi végül a közösséget, ugyanezek a példák mutatnak rá: *Martin Luther King* szerény hősiessége és *Malcolm X* lázadó fatalizmusa két stílus, két merőben más irány, de mindkettő az integráció útja.

3. Berettyóújfalu (Hajdú-Bihar megye) – koncentrikus beavatkozási modell

A kiindulási helyzet

Berettyóújfalu Hajdú-Bihar megye egyik legnépesebb települése, közel tizenhatezer lakosával közigazgatási, egészségügyi, oktatási és kereskedelmi szempontból is központi szerepet játszik. A foglalkoztatás területén azonban a város nem ilyen szerencsés: a munkanélküliségi ráta országos tíz százalék alatti mutatójához képest a berettyóújfalu térségben tizenhat százalékot meghaladó, a romák esetén nyolcvan százalék feletti, a település legnagyobb foglalkoztatója az önkormányzat. A városban a hátrányos helyzetű gyermekek az összes óvodás negyven százalékát teszik ki, a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek aránya pedig 10,7 százalék. Ez a kiugró adat az alap- és a középfokú oktatásban tanulók között is megmarad.³⁵ A cigány családok jellemzően a település szélén, a Völgyköz nevű városrészben, illetve a településhez csatolt, de különálló Tóháton élnek.³⁶ A városban tapasztalható sarkalatos problémák itt fokozottan jelentkeznek, miközben a helyben lakók szerint megalakulása óta nem járt náluk a roma nemzetiségi önkormányzat képviselője.³⁷

Beavatkozási irányok

A 2000 szeptemberében *L. Ritók Nóra* budapesti földrajz-rajz szakos tanár kezdeményezésére megalakult berettyóújfalu Igazgyöngy Alapfokú Művészeti Iskola elsődleges célja a mélyszegénységben élő roma és sajátos nevelési igényű gyerekek integrációja. Az intézmény a személyiségfejlesztést a művészeti képzéssel ötvözve mind szélesebb gyermektömegnek biztosít alkotási lehetőséget, amely hangsúlyozottan nem elitképzést jelent. Az órákon semmi nem szab gátat az önfeledt alkotómunkának: maga az alkotás a fegyvelmező tényező, a kellően lekötött, megfelelő feladatokkal ellátott és motivált gyermek ugyanis csak

35 Berettyóújfalu város Helyi Esélyegyenlőségi Programja, 2013: www.berettyoujfalu.hu ■ 36 Berettyóújfalu Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája (2008–2013), 21, 85, 88: berettyoujfalu.hu ■ 37 Berettyóújfalu város Közoktatási Terve, 2015.

a tevékenységre koncentrálnak. Ehhez nagyon fontos az életkorhoz és az egyéni fejlesztéshez igazodó feladatok kidolgozása és a személyiség folyamatos megfigyelése, értékelése. Az iskola művészeti képzése képző- és iparművészeti, illetve táncművészeti ágon, ezen belül grafika, festészet, kézművesség, tűzzománc, kerámia és társastánc tanszakon folyik. Az iskola a kistérség hat településén (Berettyóújfalu, Komádi, Magyarhomorog, Körösszakál, Körösszegapáti, Biharkeresztes) végez művészeti nevelőmunkát, huszonhárom falu mintegy hatszáz gyerekekkel. Az ellátottak hetven százaléka mélyszegénységben él. A programnak érdemben is mérhető eredményei vannak: a művészeti képzésben részt vevő gyermekek rendszeresen járnak foglalkozásokra, munkafegyelmük javul, érzelmi világuk gazdagodik, önértékelésük helyreáll, pozitív énkép alakul ki bennük, és ez az általános iskolai tevékenységükön is lemérhető. Változik az iskolához való viszonyulásuk is, és a kiállításokon, pályázatok eredményhirdetéseiben való részvétellel egy számukra új viselkedési minta alakul ki bennük.³⁸

Fontos és hasznos kezdeményezés az iskolát is fenntartó Igazgyöngy Alapítvány *Szuno* (romani nyelven: álom) elnevezésű projektje; ennek keretében helyi cigány lakosok a gyerekek által a művészeti iskolában rajzolt képek alapján hímezéseket készítenek párnára, szatyrokra, melyeket az alapítvány webshopjában árúsítanak.

Ahhoz azonban, hogy ezt a folyamatot végig tudják vinni, szükséges volt a gyermekek és családjuk (körülményeik, szokásaik) ismerete, a kellő motiváltság megteremtése, a bizalmi légkör, az állandó sikerélményhez juttatás. A komplex családgondozás eredményeképp pozitív változások indultak el a kapcsolatrendszerükben élő családok életében is. Látnyosan javult a lakókörnyezet képe, sikeresek a kiskert-, ösztöndíj-, villanyóra-visszakötési, házfelújítási, közösségfejlesztő programok, és folyamatosan dolgoznak munkahelyteremtésen is. Komplex programjukban a hálózatépítéstől az egyenlő bánásmód törvényének érvényesítéséig, a demokratikus készségek fejlesztéséig, krízishelyzetek elhárításától a táboroztatásig széles a skála.³⁹

L. Ritók Nóra oktatási és szervezetfejlesztési tapasztalatait egy – Magyarországon egyedülálló módon romákkal foglalkozó – blogban osztja meg rendszeresen.

Az alapítvány magánadományokból, pályázatokból és programjai bevételeiből tartja fenn magát és a projektjeit.

A *koncentrikus beavatkozási modell*ben a működési stratégia megalkotói az adott környezetben ismert problémák közül kiválasztanak egyet, amelyhez megfelelő infrastrukturális forrást és szakértelmet tudnak rendelni. A megfelelő intézményrendszer kiépítésével párhuzamosan kész módszereket visznek be a közösség életébe, s ezeket rövid adaptációs fázis után az adott célcsoport minél nagyobb tömegei számára teszik hozzáférhetővé. A modell gyorsan sikeressé válhat, ami megfelelő talajt jelent a bővítésre. A kialakuló mikroközösség vonzerő a tagok hozzátartozói, ismerősei számára, akik ugyan nem férnek bele a futó programok tematikájába, ám belső késztetésük alakul ki a társas együttlét iránt. Ekkor kezdődik a fejlesztés második fázisa, melynek során kifejezetten speciális, az első programtól eltérő mikroközösségi szolgáltatásokat kezdenek nyújtani.

38 <http://igazgyongy-alapitvany.hu/muveszeti-iskola/> ■ 39 igazgyongyalapitvany.org/az-igazgyongy-alapitvany-eselyteremto-modelljenek-tevekenysegei/

Ennek sikeressége újabb köröket von be a munkába, igényeik kielégítése nyomán pedig újabb professzionális szervezet jön létre. Az egyetlen magból kiinduló folyamat így viszonylag gyors ütemben, hullámszerűen terjed végig a közösségen, miközben képes többféle igény párhuzamos kielégítésére is. Előnye a krízisintervenciós modellel szemben, hogy a problémahalmazt elemeire bontja, és szegmentáltan kezd foglalkozni vele. Ez azt is lehetővé teszi, hogy az egyes szakterületeken folyó munkát szakértők szervezzék meg, és ehhez a legmegfelelőbb eszközökhöz juthassanak. A vezető nem autoriter beavatkozó: feladata kizárólag az egyes egységek koordinálása és a fejlesztési irányok tervezése a felmerülő igények alapján. Komoly előnyt jelent, hogy a szervezet egy ponton túl önjáróvá válik, és egy esetleges kataklizma sem képes alapjaiban megingatni. A szakértők és hozzájuk csatlakozó önkéntes segítők önállóan is képesek igazgatni az egyes területeket, a mikroközösségekben pedig – mindenhol az adott érettségi szintnek megfelelően – demokratikus döntéshozatal alakul ki. Ennek titka a végrehajtásban és így a felelősségben való egyenlő osztozás.

A berettyóújfalui művészeti iskola kitűnően mutatja be a modellt: a gyermekek játékába, majd a pedagógiai munkába közvetetten bekapcsolódó családokat először informálisan szólították meg, majd egyre komolyabb szolgáltatásokat – család gondozás, elterelés, szociális segítségnyújtás – nyújtottak nekik. Hasonló például szolgálhat Szendrőlád, ahol a gyermekklub hatására alakult meg az asszonykör, és épült fel lassan a családokat egyesítő közösség.

4. Veszprém, „Pokoli torony” (Veszprém megye) – vertikális közösségi rehabilitáció

A kiindulási helyzet

A „Pokoli torony”-ként elhíresült, Veszprém külvárosában, a Házgyári út 1. szám alatt található tízemeletes panelház 1976-ban épült a Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalat munkásszállójának.⁴⁰ A kilencvenes években a vállalat csődbe ment, a százhetven szobát lakásokként árulták – elsősorban a városból fokozatosan kiszoruló hátrányos helyzetű családoknak.

Az évek során folyamatosan lepusztuló házban egy idő után már nem járt a lift, mert ellopták a motorját, a közműszolgáltató kikapcsolta a villanyt a folyosón és a lakások többségében, illetve a vízszolgáltatást a folyosói közös vécékben. 1999 őszén a gázszolgáltató az egész házban kikapcsolta a távfűtést, de a visszakapcsolásról a lakók még egy vágyott tartozásmentes időszakban sem álmodhattak újra, mert a kazánok a következő hónapokban eltűntek. Az utolsó években az épület belső tereit már szemét és emberi fekália borította, a folyosók végén hiányoztak az ablakok, a lifttajtókat és a lépcsőfeljárókat pedig – lift és korlát hiányában, a balesetek elkerülése érdekében – lomokkal torlaszolták el. A nyomorral együtt a kábítószer-használat és az öngyilkosságok száma is drámaian megnőtt.

40 A helyzet bemutatásához felhasznált források: ALBERT J. – KALOCSAI A.: A „Pokoli torony” – gettósodás Veszprémben, *Esély*, 2009/34., valamint WIRTH Zs.: „Mi nem vagyunk itt emberek senkinek” – a hírhedt veszprémi toronyház története: <http://www.origo.hu>

Az érintettek kilencven százaléka különböző krónikus betegségektől szenvedett, gyakori volt a mentális zavarok megjelenése. A szociális kiszolgáltatottság kedvező teret nyújtott a szubkulturális konfliktusoknak is.⁴¹

A „vertikális telep” egyre súlyosabb problémáit sem a lakók, sem az egyre inkább „külvilággá” váló környezet nem tudta megoldani. A helyzet rendezését az önkormányzat nem tekintette saját problémának, hiszen egy autonóm jogi személyről volt szó, a kötelező közegészségügyi és közrendvédelmi feladatokat pedig alkalmasszerűen ellátták. Az önkormányzat a szociálpolitika klasszikus dilemmájával került szembe. Ha kifizeti a ház adósságait, joggal merülhet fel Veszprém hasonló helyzetű lakosaiban, hogy akkor az ő terheiket is csökkentse. A döntés (szociál)politikai súlyát a testület végül nem vállalta fel.

Beavatkozási irányok

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat 2008-ban kezdett kidolgozni egy komplex programot, amely ténylegesen 2009 áprilisában indult meg.⁴² Az alapvető cél a kezdeti rendteremtés volt, az azonnali életveszély elhárítása, valamint a közösségi funkciók erősítése és a fenntartható közösség modellezése. A szeretetszolgálat a *Vertikális Közösség* rehabilitációs programmal olyan hiányzó közösségi és önkormányzati funkciókat vállalt magára, amelyek alapvetően távol állnak egy civil szervezet kompetenciájától.

A szeretetszolgálat lakásvásárlással és bérléssel elérte az ötvenegy százalékos tulajdoni hányadot, így többségi tulajdonosként már joga és lehetősége volt a változások véghezvitelére. A lakások felújítását úgy kellett elvégezni, hogy a fenntartási költségek alacsony szinten maradjanak. A beázó tető megjavítása, a víz- és szennyvízvezetékek újakra cserélése és a fűtés lehetővé tétele után az épület új liftet kapott. Mindezeket azonban szigorú feltételekkel bocsátották a lakók rendelkezésére: következetes fizetési és szolgáltatási kötelezettségeket vezettek be, miközben ezek ellenőrzésére portaszolgálat nyílt, és térfelügyelő kamerákat is telepítettek minden emeletre.

A fentiek teljesíthetősége érdekében 2010 óta napi nyolc órában saját, önálló szociális munkás dolgozik az épületben, aki figyelemmel kíséri a hátrányos helyzetű családok sorsát, segíti a rászorulókat, összegyűjti a folyosón kallódó gyerekeket. Információs pontot működtetnek, gyermekjátsházát üzemeltetnek, segítőbeszélgetéseket és helyzetfelmérést végeznek. A lakók hathatós segítséget kapnak a szociális ügyintézésben, lehetőségük nyílik bekapcsolódni a felnőttképzési programokba, és szakmát is tanulhatnak. A szociális munka központja a 2011-ben megnyílt százötven négyzetméteres közösségi tér. 2013 óta önkéntes segítők is bekapcsolódtak a munkába.

Az épület rehabilitációjához és a programokhoz a Magyar Máltai Szeretetszolgálat és a veszprémi önkormányzat forrásai mellett a Nyílt Társadalom Intézet (OSI) és az Európai Unió Komplex Integrációs Programja adott jelentős támogatást.⁴³

41 ALBERT J. – KALOCSAI A.: A „Pokoli torony”..., i. m. 75. ■ 42 BRODORITS Z.: Vertikális Közösség rehabilitáció a veszprémi „Pokoli toronyban”: <http://www.terport.hu> ■ 43 *Már nem pokoli, csak torony – Közösségi teret, melegedőt avattak Veszprémben*: <http://www.maltai.hu>

A veszprémi „Pokoli torony” esetében megismert *vertikális közösségi rehabilitáció* rendkívül találó elnevezés, és nem pusztán a helyszínrre való direkt utalás miatt. A modell szociológiai és szociálpszichológiai értelemben is rendkívüli. A koncentrikus modellben megismert hullámhatás ebben az esetben is hasonló, ám itt a kezdeményezésekre és visszacsatolásokra épülő „horizontális” fejlesztések súlya jelentősen kisebb. A főleg kívülről jövő kezdeményezések felülről indulva haladnak végig a rendszeren, egészen a talapzatot képező résztvevőkig. Ebből a szempontból az autokratikus-aktivista és a koncentrikus beavatkozási modell keverékéről beszélhetnénk, ám alapvető különbség, hogy a vezető nem a közösségből érkezik, hanem „szakértő válságkezelő”, aki csak az akut helyzet megoldása erejéig terheli a társas kapcsolati hálót. Ahogy láthattuk, a kezdő lépés egyértelműen az erős és határozott beavatkozás, hiszen az extrém lakókörnyezeti nyomás gyors és hatékony megoldása halasztást nem tűrő feladat. Ezzel párhuzamosan azonban megkezdődik a lakók dinamizálása és szervezése, előkészítve a stabilizáció utáni újjáépítést. Ennek eredményeképpen a helyzet részleges rendeződésekor a közösség aktivizálható része már készen áll részfeladatok megoldására, ezzel pedig aktuálisan, majd egyre inkább hosszú távon is csatlakozik a környezet megalkotásához és fenntartásához. A folyamatban két szakértői team vesz részt, melyek folyamatosan kommunikálnak egymással és a közösséggel is. Egy ponton azonban kinyitják a kört: a közműszolgáltatók, a szociális ellátó intézmények, a helyi gazdasági szereplők és a politika felé is kommunikálják eredményeiket, és felméri ezek igényeit, majd a folyamat egy pontján koordinációs szerepben valamennyi érintettet egy asztalhoz ültetik.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat évtizedek óta sikerrel alkalmazza ezt a speciális beavatkozási módszert. Egyebek mellett a monori *Tabán* integrációs programban, a Nyugati tér környezeti rendezésénél, tarnabodi és pécsi programjukban is ugyanezt a technikát figyelhettük meg: a hangsúly a fokozatos rehabilitáción és a folyamatos jelenlétben van.

5. Nyírtelek (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) – organikus-reflektáló hálózatfejlesztés

A kiindulási helyzet

Nyírtelek viszonylag friss közigazgatási egységnek számít hazánkban, hiszen községként csak 1952-ben alakult meg, elsősorban a Nyíregyházára bejáró munkások „alvóvárosaként”. A rendszerváltás idején a lakosság szám csökkenni kezdett, a bevételek pedig elmaradtak a korábbi szinttől. Ez ugyan komoly kihívást jelentett a község vezetőinek, ám nem került sor jelentős társadalmi vagy politikai konfliktusra. A községet a központi belterületen kívül tizenhárom külterületi településrész alkotja. Ilyen csatolt rész Görögszállás is, ahol a lakosság hetven százaléka roma származású. Az itt élők jellemző az előrehaladott szegregáció, a családok nagy többsége hátrányos helyzetű, illetve halmozottan hátrányos helyzetű, a munkanélküliség százszázalékos.⁴⁴

44 A Nyírtelek-Görögszállási „Biztos Kezdet” Gyerekház bemutatása: <http://www.evangelikus.hu>

Beavatkozási irányok

A helyi evangélikus egyházközség 1992-ben önállósodott a nyíregyházi evangélikus egyházközségből. A gyülekezet presbitériuma 1992-ben meghívta Györfi Mihályt lelkészének. Nem tévedtek: az akkor harminchat éves fiatalember „lelkigondozó, közösségépítő, családapa és derűlátó, a dolgok jó alakulásában hívó ember” volt.⁴⁵ Ekkor indult el Nyírteleken is a gyülekezet szerveződése, tulajdonképpen a semmiből: a tisztán katolikus településen kezdetben hat-nyolc fő gyűlt össze a hétvégi istentiszteletekre, ám személyes bizonyosságtételek nyomán az egyházzal aktív kapcsolatot nem tartó, sok esetben minden vallásos háttér nélküli emberek is Isten felé fordultak.

A folyamat pénzügyi hátterét az 1993-ban létrehozott Filadelfia Alapítvány biztosította, amelynek hivatalos célja az ifjúság nevelésének segítése lett. 2000-ben épült meg a közösség temploma, számos különleges adottsággal: az akkor még csupán 15-20 fős közösségnek két tereméből álló, összenyitható, 100+100 fős istentiszteleti teret terveztek, emellett az épületben helyet kapott egy kismamaszoba, több foglalkoztató, ifjúsági és „kreatív” terem. Ezzel párhuzamosan dinamikusan fejlődni kezdtek a frissen megalakított mikroközösségek is. Létrejött egy gyermek- és ifjúsági csoport, egy asszonykör, valamint szenvedélybetegeket és fogyatékkal élőket gondozó diakóniai csoportok is.

A mára több intézményből és kiterjedt szociális szolgáltató rendszerből álló cigánymisszió nem átgondolt, éveken át kidolgozott gyülekezeti stratégiára épült. Nem is a gyülekezet idősebb tagjai vagy vezetősége kezdeményezte először, hanem a fiatalok. Györfi Mihály egy interjúban így összegezte: „A gyülekezetben élő ifjúság készített egy *Érted?!* című újságot, melyet háromezer példányban kinyomtatattak, és a város minden házába elvittek. Többek között a tizenhárom tanyabokorba is. A lakásokba bekopogtak, és egy jókívánsággal átadták ezt a keresztyén alapú családi lapot. A görögszállásiak nagy szeretettel fogadták a lapot, és a fiatalok hozták a hírt: »Lelkész úr! A cigányokban vágyakozás van az evangéliumhoz!«” Ezt követően ült össze a gyülekezet, hogy imádságban és közös gondolkodásban megfogalmazzák, milyen lépéseket tudnak tenni.⁴⁶

A gyülekezet vezetése gyorsan felismerte, hogy leendő tagjaiknak nemcsak lelki segítségnyújtásra volt szükségük, hanem foglalkoztatásra is. 2006-ban Görögszálláson az önkormányzat egyik tulajdonát átvéve közösségi házat építettek, melynek falán tábla hirdeti: „Ugorj be hozzánk” Alternatív Közösségi és Foglalkoztatást Elősegítő Centrum. Az épület a gyermekcsoportok egész napos foglalkoztatása és nevelése mellett felzárkóztató átképzéseknek, de kosárfonó- és fafaragó-tanfolyamoknak is otthont ad. Szociálisföldmunka-programját 2011-ben indította az egyházközség a Luther Market szociális önkéntes projektjének keretében. Nyírteleken öt hektár szántóföldön, Görögszálláson pedig 0,6 hektár szántón és egy kilencszáz négyzetméteres fóliaházban gazdálkodnak. A helyi cigány lakosságból huszonöt fő foglalkoztatását teszi lehetővé a program, komplex integrációs céllal.

45 A Filadelfia Evangélikus Egyházközség hanganyagai <http://church.lutheran.hu/nyirszolos/audio/online/karacsony.mp3> ■ 46 A növekedést az Isten adja – Györfi Mihály és a Filadelfia gyülekezet, *Evangélikus Élet*, 2016. május 29.

A Filadelfia Evangélikus Egyházközség forrásait elsősorban az európai uniós támogatók jelentik, de testvérgyülekezeiteiktől is jelentős – anyagi és szakmai – segítséget kapnak.

A nyírteleki példán plasztikusan megfigyelhető *organikus-reflektáló hálózatfejlesztés* a koncentrikus modell dinamikusabb változata. A legszembetűnőbb különbség a motivációs pontokon és a vezető helyzetén figyelhető meg. Míg a koncentrikus beavatkozásnál külső tényezők tudatos, tervezett és szigorúan végrehajtott közreműködése („beavatkozása”) kell a helyzet megoldásához, addig ebben az esetben a közreműködő csupán katalizátor. Ez az első olyan eset, amelynél kijelenthető, hogy a vezető szerves része a közösségnek, bár a kialakuló demokratikus rendben első az egyenlők között. A folyamatokban való részvétel révén minden tag ugyanazzal az információval rendelkezik, és mivel képes jól képviselni saját mikroközösségének az érdekeit, a közös döntéshozatalba új szempontokat is be tud vinni. A diverzifikáció nagy lendületet ad a fejlesztéseknek, és az újabb technikák, illetve együttműködési formák megjelenésével a végrehajtást is hatékonyabbá teszi. Kiemelten fontos elem az aronsoni mozaikcsoportok létrejötte és a megosztott képességek, de közös cél birtokában tett szisztematikus lépések egymásra rétegződő sorozata.

EGY SOSEM VOLT – SOSEM LESZ SZINTÉZIS: A HELYI KÖZÖSSÉGI INTEGRÁCIÓ IDEÁLTÍPIKUS MODELLEJE

Jelen tanulmány egyik alapvető paradigmája az, hogy generális megoldás és így generalizált modell nem alkotható meg a helyi integrációs közösségekkel kapcsolatban. A *Sztehlo Gábor* által létrehozott és a zugligeti Pax-gyermekotthonban 1945 és 1950 között működő Gaudiopolis gyerekköztársaságtól az 1971-ben létrejött koppenhágai Christiania „autonóm szabad közösségen” át a „cserdi csodáig” számtalan példa áll előttünk, amelyek azonban nem uniformizálhatók.⁴⁷ Az alábbiakban tehát csak arra tehetek kísérletet, hogy a közös pontok bemutatásával megrajzoljam a jelenleg megfigyelhető állandó mintákat, ezzel pedig felvázoljak egy utat.

Valamennyi vizsgált közösség jellemzője, a testi és lelki károsodások elsődleges forrása a súlyos depriváció, amelynek egyik következményeként az érintettek érdekérvényesítési képessége rendkívül gyenge. A közvetlen és közvetett hátrányok, a fizikai és lelki megpróbáltatások fokozzák a személyiség sérülékenységét, ami közvetett módon a közösség bomlásához vezet.⁴⁸ Ezzel párhuzamosan súlyos problémát jelent a gettósodás, amelynek alapvető ismérvei minden esetben megfigyelhetők. A helyzetet a bemutatott esetekben súlyosbítja, hogy a gettót körülvevő környezet is az átlagos magyar életszínvonal alatt él. A közelebbi vizsgálat azonban egy érdekes szociálpszichológiai tényre hívja fel a figyelmet: míg falusi környezetben a gettón kívül élők megértéssel és némi sorsközösség érzésével viseltetnek az érintettek iránt, a településnagyság növekedésével – vagyis az ismeret és elkerülhetetlenség csökkenésével – arányosan emelkedik a feltétel nélküli elutasítás mértéke. Gyakori tapasztalat a roma közösség egyes tagjaival kapcsolatos hasítás: az „együttlésre

47 A témáról részletesen: CSEPELI GY.: *A szervezkedő ember*, i. m. ■ 48 A témáról részletesen: DAVID B.: *Társas kapcsolatok – a kirekesztődés dimenziói*, in KÓCZÉ A.: *Nehéz sorsú asszonyok feketén-fehéren*, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010.

alkalmatlan” család vagy annak egyes tagjai szembeállítva az „alkalmazkodó”, így következőképpen pozitív szerepben feltűnő cigány emberrel. A kényszerű összeczárság azonban még a szolidaritás hiányában is együttműködésre és kompromisszumokra készítet.

A fentiek vonatkozásában azt is érdemes megvizsgálni, hogy a professzionális intézményrendszer képviselői hogyan viszonyulnak ezekhez a közösségekhez. A közelség-távolság újra- és újraértelmezési kényszerével küzdő lakosétól eltér a „közfeladatot ellátó személy” státusza. Megbízata kiemeli a társadalomból, és bár ez az eltérő szerep hivatalosan csak alkalmoszerű, az ezt viselők többsége esetében önálló személyiségelemként jelentkezik. Szociálpszichológiai kísérletek sora mutatja be, hogyan lehet ezekkel a szerepekkel élni és visszaélni, és hogy a környezet számtalan módon viszonyul hozzájuk. Bár jellemző, hogy a nagyobb ellátotti kör megnöveli a személyközi kapcsolat távolságát, és ezzel eltárgyasítja a kapcsolatot, a vizsgált településeken ilyen közvetlen összefüggést nem sikerült feltárni.

A „szolidaritás és elszigetelődés” körei kontrollálásának elsődleges kulcsa a *belépés a közösségi térbe*. Ennek feltétele az érintettek megismerése, feltétel nélküli elfogadása és az új belépő involválódása, illetve inkulturációja. Ez a folyamat azonban nem vezethet a szakértői kompetenciák és az autonómia elvesztéséhez, épp ellenkezőleg: az új tag a fennálló helyzet megismerése után új értékeket importál a csoportba. Ehhez elengedhetetlen a *reális helyzetfelmérés*, amely a történeti, gazdasági, társadalmi körülmények megismerése, illetve a tényleges fizikai és társas környezet helyzetének értékelése mellett a formális és informális csoportok, hálózatok és az egyének mentális állapotának, képességeinek azonosítását is jelenti.

A rövid távú *akut feladatok* megoldása (*reagáló stratégia*) keretében kárelhárítási terv készül, majd az adott helyzetben optimális beavatkozás alkalmazásával megtörténik a helyzet stabilizálása. Ahogy a mentálhigiénés segítőkapszolatban, a csatlakozó itt is a személyiséggel dolgozik, és a rejtett erőforrások felszabadítását tűzi ki célul. Fontos körülmény, hogy míg az önségitő csoportok sosem lépik túl a kics csoport klasszikus létszámhatárait, s ennek következtében jellegük messzemenően személyes, egy nagy létszámú közösség esetén ez csak akkor lehetséges, ha a tagokat speciális adottságok vagy igények (gyermekkor, gazdasági aktivitás, személyes helyzet stb.) alapján kisebb egységekbe sorolják, és a speciális igényeknek megfelelő szolgáltatást nyújtanak nekik.

Az akut problémák elhárítását követően, a csoport helyzetének megszilárdításával párhuzamosan elindul a *tervezés* fázisa (*szabályozó stratégia*). Ez elsősorban a szakértői tervezés terepe, ahol a résztvevői konzultációkra, az adottságokon alapuló reális cél meghatározására és a települési környezet és a települési funkciók fejlesztésére koncentrálnak. Célja a közösségi funkciók erősítése és működőképes, önfenntartó rendszer kiépítése. Amíg azonban az akut „kárelhárító” fázis dinamikáját pusztán egy autoriter vezető is adhatja, ez a fázis már nem működhet motiváció és elköteleződés nélkül. Az anyagi ösztönzők vagy az infrastrukturális fejlesztések azonban önmagukban nem adnak megfelelő lendületet, sőt tovább növelhetik a passzivitást, adott esetben az ellenállást. Csak azok a programok lehetnek sikeresek, amelyek az érintettek bevonásán és munkáján alapszanak, és amelyekben a közösség tagjain kívül az elismerést kívívó külső személyek – általában a „látható, kétkezi munkát” végző mesterek – is segítik a munkát.

A folyamat motorja az a hiteles vezető, aki szerepfelfogásától, vérmérsékletétől és fizikai képességeitől függően változatos módszerekkel tud hitet adni a közösség tagjainak.

Mindennek alapja a *jelenlét*, amely elérhetőséget, megbízhatóságot és hitelességet egyaránt jelent, miközben folyamatos visszacsatolást igényel mindkét fél részéről. A vezető – kívül-állósága, szakértelme és elkötelezettsége miatt – minden alkalommal egyfajta spirituális központ, aki képes személyesen tanúsítani a társadalmi rend vagy egy transzcendens létező sokszor meg nem tapasztalt, de biztató létezését. Ez a hit az egyénekben meggyökerezve a személyes önbizalom és a szerethetőség alapjává válik. A folyamatban két ismert jelenléteket fedezhetünk fel: az önsegítő csoportok „felsőbb akaratnak” való önalávetését és a csoporthelyzetben, illetve pszichoterápiában megjelenő indulatátvitelt.

A közösségben a csoportdinamikai elemek is fokozatosan megjelennek és kibontakoznak, és a vezetőnek – gyakran csak az érzéseire hagyatkozva – kell kezelnie a számtalan és sokarcú csoportdinamikai és társas segítői szerepekből adódó helyzetet. Az egyedi fókuszú gondozás és a képességek szerinti fejlődési lehetőség biztosítása ezen a ponton elengedhetetlen.

A *közös munka* során mozaikcsoportok jönnek létre, amelyek a bevonást a tervezésbe és a végrehajtásba, valamint a szabad információáramlást és a folyamatos értékelést, visszacsatolást egyaránt szolgálják. A kiépülő együttműködés során megszületnek az *első, majd a további eredmények*, amelyek lehetőséget adnak a megerősítésre és/vagy korrekcióra, megalapozzák és segítik az értékelést és a további fejlesztést, egyben a közös ünneplés vagy épp gyász jóvoltából erősítik a csoport koherenciáját. A kudarc mindennapos élmény, ahogyan a kétely és az elbizonytalanodás is. Ennek elviseléséhez elengedhetetlen a személyes hit és a karizma, amelyet minden esetben hivatáson alapuló meggyőződés kísér. A legkritikusabb pont a vezető pályáján mégis az elengedés.

A siker és a sikertelenség idővel ugyanolyan következményekkel jár: megindul a *demokratizálódás*: az egyre összetettebb struktúrákban rendszeres ellenőrzés mellett megtörténik a részfeladatok átadása, majd az alsóbb szinteken is megjelenik a döntési jog és a felelősség a végrehajtásért – ez pedig egyet jelent a stratégiai döntésekben való egyenrangú részvétellel is. A közösségből megszülető új szektorális vezetők, „kiszőnők” és a folyamatos önmozgás egyre jobban a szélre tolják az eredetileg a központban álló alakot, akinek idővel méltósággal kell továbbadnia tudását, és megtalálni azokat a pozíciókat, ahonnan a legkedvezőbben tud közvetett módon segíteni. A *kivonulás* következtében a csoportnak ki kell alakítania a hosszú távú és stabil működés egyedi szervezeti megoldásait, ennek pedig kritikus pontja a vezetőválasztás demokratikus rendjének megállapítása és a fenntarthatóság biztosítása.

ÖSSZEGZÉS

Mindennapi életünk során természetesen mozgunk az általunk jól ismert és megszokott szociális térben, észre sem véve, aktuálisan hány szerepet hordozunk, hogyan használjuk őket az egyes helyzetekben, és milyen mintázatok alapján próbálunk eleget tenni a közösségeink által – akár explicit, akár implicit módon – elvárt céloknak. El sem tudjuk képzelni, hogy Magyarországon eközben minden harmadik honfitársunk küzd a személyes közösség meghittségének hiányával, a kilátástalanság és a normavesztés rémével, s így a szociális-polgárjogi közösség nyújtotta védelemből való részleges kizárás fenyegetésével.

Miközben az elmúlt évtizedek politikai-társadalmi viszonyai között egyre komolyabb az igény, hogy újraélesszék az állami gondoskodás rendszerét kiegészítő, sőt sok esetben

kiváltó közösségi alapú szolgáltatások rendszerét, ennek kiépülését csak elszigetelten fedezhetjük fel. Az állami akaratból történő – még oly bölcsen megalapozott és bőkezűen támogatott – közösségfejlesztés megbukni látszik, míg a helyi kezdeményezések sikereket érnek el. Az ok kézenfekvő, hiszen a kritikus pontok éppen a legkevésbé mérhető vagy kiszámítható adottságok: a társas működés hálózata, a humanisztikus tervezés és a vezető személyisége. Az optimális integrációs közösség alapja a helyi emberi és infrastrukturális viszonyok pontos ismerete és az a szociális kapcsolat, amely a kölcsönös megértésre irányuló interakciók és dinamikák révén érzelmileg összetett módon strukturált.

Az integrációs programok célja napjainkban nem lehet elszigetelten a környezet vagy egy-egy személyiségelem fejlesztése: mentálhigiénés szempontú, humanisztikus tervezés és végrehajtás, valamint professzionális segítő személyek bevonása nélkül minden kezdeményezés kudarcra van ítélve. A személyiség fejlődésének elősegítése, az emberi kapcsolatok színvonalának emelése, a kiscsoportok, munkaszervezetek és közösségi kapcsolathálózatok kommunikációs viszonyainak rendezése, valamint a segítség és a tolerancia mindennapi gyakorlatának kialakítása alapvető ismérve egy érett és felelősségteljes közösség létrehozásának. Egy olyan közösségé, amely néhány évtized alatt képes saját lábára állni, és tagjaiért felelősséget vállalva továbbörökíteni az „új szervezeti kultúrát”.

„A felebaráti szeretet egyenlők közti szeretet: csakhogy egyenlőkként sem vagyunk mindig egyenlő helyzetben; emberek lévén mindnyájan segítségre szorulunk. Ma én, holnap te. De ez nem azt jelenti, hogy az egyik ember tehetetlen, a másik meg életerős. A tehetetlenség mulandó állapot; az viszont állandó és közös képességünk, hogy felkeljünk, és megálljunk a saját lábunkon” – figyelmeztet *Erich Fromm*.⁴⁹ Közös célunk egy olyan humanisztikus szemléletű társadalmi integráció, amely embertársi kötelezettség és egyben befektetés a közös jövőnkbe. A ma még segítségre szoruló és a helyzetéből kitörni képtelen honfitársunk egy nap segítő kezet nyújthat nekünk – akár a szociális háló egy távoli pontjáról közvetetten, akár az utcán mellénk lépve közvetlenül.

A szerző jogász, mentálhigiénés szakember, esélyegyenlőségi szakértő (Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, Budapest).

Tamás Török: Creatio continua. The role of local communities in the processes of social integration. *The social integration of disadvantaged communities is a priority objective for the political nation since the members of groups excluded for various reasons are subject to continuous discrimination causing not only individual harm and breaks in their life but it may also imply serious social and economic damages. Due to historical reasons, the members of the Roma nationality in Hungary are the ones affected to the greatest proportion by these problems. In the past two decades since the change of the political regime no coherent integration program has been developed that is viable in the long run and capable of diminishing the existing handicaps effectively.*

49 E. FROMM: *A szeretet művészete*, Háttér, Budapest, 2012, 34.

Although “State-controlled” integration-oriented community development seems to fail, local initiatives have achieved more and more spectacular successes in the past decade. These communities have organically evolved and operated: based on local endowments, operating in isolation, but reflecting to the external world, adapting to the ever changing challenges in a resilient way.

The study attempts to present the process and the dynamics of the cooperation and group-formation of the – mainly Roma – participants who are often marginalised people without a perspective in life, as well as the abstract “efficiency factors” of such processes, analysing in a holistic manner the aspects of this phenomenon in terms of mental hygiene, social psychology and organisational development.

Keywords: *mental hygiene, social psychology, Roma integration, community development, solidarity, resilience.*

